

УДК 378.011.3.02051057.875

ОБҐРУНТУВАННЯ ТИПІВ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ВИКЛАДАЧА І СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Цина А.Ю.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглянуто проблему педагогічної взаємодії студентів та викладачів в процесі навчання. Проаналізовано особливості організації окремих ланок (етапів) засвоєння знань, умінь, навичок та різних типів вияву самостійності студентів у навчальному процесі. Пропонуються способи управлінської діяльності викладача, які потребують відповідних їм дій студентів. Поєднання педагогічно виправданого управління викладачем навчальною діяльністю студентів із їхньою самостійною діяльністю обумовлюється рівнями пізнавальної самостійності студента, які виступають якісними характеристиками ступеня педагогічної взаємодії суб'єктів професійної підготовки.

Ключові слова: педагогічна взаємодія, типи навчальної роботи, самостійна робота студентів, етапи засвоєння знань.

Постановка проблеми. Провідною тенденцією сучасної вищої освіти є спрямування методики навчальної роботи на підвищення ролі самоосвітньої діяльності студентів. Самоосвіта являє собою єдність оволодіння знаннями на аудиторних заняттях і тієї позааудиторної самостійної інтелектуальної праці над різними джерелами інформації, у якій виражається тривалий процес становлення спеціаліста.

Великого значення вихованню в молоді потреби в самоосвіті надається в педагогічній спадщині видатного педагога В. Сухомлинського. Його досвід переконливо засвідчує, що ця потреба формується лише на підставі інтересів, захоплень, тобто має внутрішню особистісну детермінацію. Психолог С. Рубінштейн говорив, що зовнішнє впливає на особистість тільки через внутрішнє [11, с. 424]. Під зовнішнім слід розуміти систему соціально-педагогічних впливів на студента з боку викладачів, студентів навчальної групи, кураторів, засобів інформації та ін. Внутрішнє визначає особистісне сприймання зовнішніх соціальних впливів. Поглиблюючи цю думку, В. Сухомлинський зазначав: «...немає в людській поведінці нічого, що б не мало своїм стимулом зовнішнє, відбите в глибоко особистісному, індивідуальному. Від захоплення гуртковою роботою до книжки, від книжки до своєї галузі наукових знань, від знань до творчої праці – такий шлях виховання й самовиховання потреби в самоосвіті» [13, с. 425].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній теорії педагогіки загально визнаним є підхід члена-кореспондента НАПН України професора А. Бойко, згідно з яким під цілісною педагогічною взаємодією розуміється взаємодія двох суб'єктів – учителя і учня (суб'єкт-суб'єкт) [3, с. 83]. Тому взаємодія є двостороннім процесом, який викликає зміни в діяльності учителя, навчальної групи і окремих учнів. Взаємодія нею розглядається також як взаємозалежність у єдності із співдружністю пе-

дагога і тих, хто навчається. Така взаємозалежність визначає ефективний у навчальному відношенні саморух особистості.

У концепції оновленої парадигми виховання, обґрунтованої А. Бойко, зазначається, що взаємозалежність у єдності із співдружністю педагога й учня визначають ефективний «саморух» особистості. Такі відносини взаємозалежності виникають як результат високого рівня взаємодії з педагогом. При цьому об'єктивно виникають відносини саморозвитку чи відносини учня із самим собою – самовідносини. При певному рівні вихованості потреби в самоосвіті студент на основі своїх знань реалізує власний «саморух» шляхом самовиховання та самоосвіти [2, с. 58].

Характер педагогічної взаємодії визначається видами навчальної діяльності, що складається з пізнавальних і тренувальних дій, які можуть бути виділені за такими ознаками:

- характер пізнавальної діяльності: репродуктивна, пошукова (за Ю. Бабанським [1]);
- продуктивність пізнання (за І. Лернером [6], М. Скаткіним [12], М. Махмутовим [7]);
- мета навчання (формування знань, умінь, кінцевий практичний результат);
- джерело знань і вмінь;
- способи пізнавальної діяльності учня: відтворююча і творча (за І. Огородніковим [9], П. Підкасистим [10]).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Один із провідних дидактів вищої освіти С. Зінов'єв зазначав, що «в поєднанні організованого, планомірного і цілеспрямованого навчання з самоосвітою студента, з різнобічною його самостійною роботою криється успіх підготовки спеціаліста» [5, с. 85]. Відмінність методики навчання у ВНЗ від шкільної полягає перш за все в самостійності мислення і виконанні студентами навчальних робіт, які мають науково-дослідне значення. Навчання у ВНЗ полягає в оптимальному взаємопоєднанні аудиторних занять та поза-

аудиторного процесу самонавчання, яке здійснюється з допомогою різних видів самостійної роботи студентів під керівництвом викладачів. Обґрунтування педагогічно правильно організації аудиторного та самостійного позааудиторного навчального процесу сприятиме вихованню ініціативи та самостійності студентів. Самоосвіта за своїм змістом, обсягом і результативністю має індивідуальний характер, і тому всі її складові не є однаковими для студентів, які широко і творчо розуміють свої завдання, намагаються використати всі можливості для оволодіння наукою, і для тих студентів, які розуміють власні завдання дуже вузько й однобічно, у яких недостатньо розвинена потреба в самоосвіті.

Становлення самоосвітньої діяльності студентів відбувається в процесі педагогічної взаємодії викладача і студентів. Керуюча роль при цьому належить викладачеві. Він заздалегідь планує мету зміст та відповідні їм методи і форми організації навчання. Під час занять викладач, у відповідності до наміченого плану, спрямовує, регулює діяльність студентів, контролює виконання завдань. Серед різновидів навчальної діяльності викладач має вміти розраховувати на однозначно відповідні види діяльності студентів. Викладач дає завдання, викликаючи відповідні дії студентів. Так здійснюється акт взаємодії.

Мета статті. Педагогічна взаємодія може будуватися з розрахунком на більшу чи меншу підконтрольність (самостійність) студентів. Характер взаємодії викладача і студентів впливає на вибір форм організації і методів навчання, які дозволяють викладачу ефективніше здійснювати контроль за ходом пізнавальної діяльності студентів, а також сприяти розвиткові самостійності і самоконтролю. Тому **метою** статті стало обґрунтування окремих типів педагогічної взаємодії викладачів та студентів у професійній підготовці на засадах поступового нарощування самостійності останніх

Виклад основного матеріалу. При виборі форми навчальної роботи на заняттях ураховується, як певна форма впливає на розвиток студентів, на формування їх знань і вмінь. Кожна форма має свої плюси та мінуси для різних груп студентів. Вплив різних загальних форм навчальної роботи на продуктивність навчальної діяльності студентів визначається специфікою навчального матеріалу.

Під час планування педагогічної взаємодії зі студентами на заняттях різних видів викладач, на підставі аналізу сильних і слабких сторін загальних форм навчальної роботи, може підбирати оптимальне їх поєднання, яке забезпечить більш високу ефективність навчальної праці. Рівні педагогічної взаємодії А. Бойко пропонує визначати, виходячи із способів діяльності вчителів і учня. Це дає змогу розглядати взаємодію вчителя і учня не в статич-

ному, а в динамічному плані, не ізолюючи, не протиставляючи і не відхиляючи один рівень взаємодії на користь іншого [3, с. 117–118].

Способи взаємодії викладача і студентів за джерелом знань і вмінь можуть складати такі пари методів викладання і учіння: розповідь викладача – слухання студентів, запитання викладача – відповіді студентів, читання викладача – слухання студентів, показ викладача – сприйняття студентів, демонстрація об'єктів – спостереження студентів, постановка завдання – виконання студентами.

Під педагогічною взаємодією ми розуміємо єдність процесу управління навчально-пізнавальною діяльністю з боку викладача і самостійності в діяльності з боку студентів.

І. Чередов розглядає в структурі процесу навчання особливі типи навчальної роботи, які складаються з педагогічно виправданого поєднання управління навчальною діяльністю з боку вчителя та самостійної роботи учнів. Ним виділяються три типи навчального процесу за ознакою ступеня прояву самостійності учнів у навчальній діяльності: робота під безпосереднім керівництвом учителя з його допомогою, напівсамостійна сумісна робота та повністю самостійна робота [14, с. 81]. Така типізація сприяє реалізації визначених нами типів педагогічної взаємодії викладача та студентів під час професійного становлення особистості фахівця:

- на початковому – когнітивно орієнтованому – етапі професійна підготовка першокурсників спрямовується на формування вмінь самостійного навчання шляхом суб'єкт-об'єктного пристосування навчально-педагогічних технологій до індивідуальних особливостей студентів;

- на основному – діяльнісно орієнтованому – етапі професійна підготовка студентів середніх курсів здійснюється на засадах суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії викладачів зі студентами, коли набута самостійність починає надавати особистісного впливу на формування освітньо-професійних компетентностей;

- на завершальному – особистісно орієнтованому – етапі професійна підготовка студентів випускних курсів здійснюється на засадах об'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів та студентів, коли студент набуває здатності самостійного визначення власної освітньої траєкторії, а набуті якості самостійності обумовлюють повну саморегуляцію освітньо-професійної діяльності майбутнього вчителя.

Хід професійної підготовки повинен орієнтувати студентів на поступовий перехід до самостійної освітньо-професійної діяльності кожного. При всіх формах її організації викладач завжди здійснює педагогічно обґрунтоване керівництво навчальною роботою студентів, але рівень самостійної діяльності студентів при цьому може бути різним. Отже, можна гово-

рити про навчальну роботу під безпосереднім керівництвом викладача і роботу, під час якої студентам надається більша самостійність.

При першому типі навчальної роботи (під безпосереднім керівництвом викладача і з його допомогою) викладач спонукає студентів до самостійної пізнавальної діяльності різними методами навчання. Цей тип навчальної діяльності є доцільним під час викладу нового матеріалу і початкового його закріплення. При такій навчальній роботі викладач, не обмежуючи самостійну діяльність студентів, надає їм допомогу одразу ж. Цей тип навчальної роботи є продуктивним для слабких і середніх студентів, але заподіює шкоду розвитку сильних.

Навчальна робота за другим типом розрахована на взаємодопомогу студентів, контроль і допомогу з боку викладача. Її можна назвати напівсамостійною роботою, при якій викладач орієнтує студентів на самостійну діяльність, але водночас сам або з допомогою сильніших студентів надає допомогу тим, хто зазнає труднощів. Під час цієї роботи полегшується контроль за засвоєнням знань, формуванням умінь та навичок. Викладач інструктує сильних студентів, як надавати ефективну допомогу товаришам. Корисним є визначення диференційованих завдань для різних груп студентів, побудованих на підставі принципу поступового ускладнення завдань і розрахованих на різний рівень самостійної діяльності. Викладач поступово, оптимально збільшує ступінь труднощів, які повинні долати студенти в пізнавальній діяльності.

Напівсамостійна робота студентів може бути організована як їх сумісна діяльність в малих групах. Викладач ставить мету – сумісно розв'язати завдання, і студенти починають працювати самостійно, звертаючись, у разі необхідності, за допомогою до своїх товаришів. Ця форма організації навчального процесу є необхідною сходинкою до переходу до повністю самостійної роботи студентів над виконанням завдань. Напівсамостійна робота здійснюється під контролем викладача з поступовим переходом до самостійної діяльності кожного.

Третій тип навчальної роботи – це власне повністю самостійна робота студентів над виконанням певних завдань без сторонньої допомоги за певний проміжок часу. Викладач диференціює завдання за ступенем складності пізнавальної самостійності для різних груп студентів.

Самостійну роботу можна розглядати як якісну характеристику ступеня педагогічної взаємодії викладача і студента в процесі навчання, яка визначається рівнем самостійної діяльності учнів. Вона не є методом, засобом чи формою організації навчання. Самостійна робота студентів здійснюється в двох конкретних формах організації навчання: на аудиторних і позааудиторних заняттях, де вона реалізу-

ється за допомогою загальних організаційних форм навчального процесу: фронтальної, індивідуальної, індивідуалізованої та групової.

Керуючи роботою студентів, викладач веде їх по сходинках навчально-пізнавальної діяльності до засвоєння знань, умінь і навичок. М. Даниловим обґрунтована система ланок навчального процесу, що йдуть одна за одною: мета, сприйняття, осмислення та закріплення [4]. Цю ж думку про засвоєння знань проводить Г. Щукіна, обґрунтовуючи систему етапів, через які проходить процес засвоєння знань, умінь і навичок. Вона відмічає, що «повний і завершений акт засвоєння містить у собі ряд процесів: сприйняття, розуміння, осмислення, закріплення та застосування» [8, с. 277]. Домінуюча ланка, або процес прямо впливає (як мета) на вибір змісту, методів і форм організації навчання, а отже, і на характер педагогічної взаємодії викладача і студентів у навчанні.

Типи педагогічної взаємодії викладача і студентів на різних етапах процесу навчання засвідчують необхідність орієнтації студентів на самостійну діяльність із поступовим зменшенням допомоги у виконанні завдань. До самостійної роботи як особливого типу навчальної діяльності потрібно вести студентів поступово, починаючи з безпосереднього педагогічного керівництва і допомоги вчителя через напівсамостійну роботу, розраховану на взаємодопомогу студентів, контроль і допомогу викладача до повністю самостійної роботи студентів без сторонньої допомоги.

Організуючи навчальний процес, необхідно виокремлювати в ньому, визначені ступенем пізнавальної самостійності студентів, типи педагогічної взаємодії з викладачем. Зіставляючи мету певного етапу навчального процесу, зміст навчального матеріалу з навчальними можливостями студентів, викладач може визначити найбільш доцільне співвідношення у педагогічній взаємодії його діяльності з самостійною пізнавальною діяльністю студентів, скористатися оптимальними для таких умов джерелами, методами і формами організації навчання.

Акт педагогічної взаємодії є надзвичайно складним. Він включає багато різноманітних способів діяльності викладача і студентів. Дії викладача розраховуються на однозначно відповідні їм дії студентів. При кожному типі навчальної роботи різні способи керуючої діяльності викладача безперечно вимагають відповідних способів діяльності студентів. У педагогічній взаємодії кожному типу діяльності викладача однозначно відповідає конкретний тип діяльності студентів. За педагогом залишається визначення змісту завдань, загальна організація викладання, застосування різних методів формування знань, організація різних видів діяльності. Викладач організовує студентів, орієнтує навчальний процес, здійснює контроль. Студенти мають відповідати

на це потрібними способами самоорганізації, оволодівати необхідними нормами самокерованої діяльності, застосовувати ефективний самоконтроль, адекватно самооцінювати власні знання. Таким є ідеальний варіант педагогічної взаємодії викладача і студентів у процесі аудиторного і позааудиторного навчання.

Навчальна діяльність у студентському колективі з допомогою раціонально побудованої взаємодії викладачів і студентів створює сприятливі умови позитивного формування пізнавальної самостійності особистості. Процес педагогічної взаємодії з боку викладача повинен будуватися з урахуванням багатьох чинників, які впливають на формування самостійності студента. Взаємодіючи із студентським колективом, окремими студентами, викладач вступає до системи різноманітних відносин. Його особистий приклад відіграє визначальну роль у формуванні ставлення студентів до нього. Глибокі знання, вимогливість викладача до себе, повага до особистості студента, дії у відповідності до суспільних і педагогічних закономірностей сприяють формуванню позитивного ставлення з боку студентів до його вимог і діяльності. Суворі вимогливість у поєднанні з глибокою повагою до особистості кожного студента забезпечує необхідну результативність при організації навчально-виховного процесу. Такі взаємовідносини мають особистісний характер: студенти повинні довіряти викладачу, переживати разом із ним успіхи і невдачі. У цьому проявляється виховний вплив на формування особливостей кожного студента.

Висновки і пропозиції. У статті визначені типи педагогічної взаємодії викладачів і студентів у процесі професійного становлення

особистості майбутнього фахівця: на когнітивно зорієнтованому етапі – спрямування професійної підготовки першокурсників на формування умінь самостійного навчання завдяки суб'єкт-об'єктному пристосуванню навчально-педагогічних технологій до індивідуальних особливостей студентів; на діяльнісно зорієнтованому етапі – здійснення професійної підготовки студентів 2–4-х курсів на засадах суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії викладачів зі студентами, набуття студентами самостійності, усвідомлення можливостей особистісного впливу на формування освітньо-професійних компетентностей; на особистісно зорієнтованому етапі професійної підготовки студентів випускних курсів забезпечення об'єкт-суб'єктної взаємодії викладачів і студентів, коли студент набуває здатності самостійного визначення освітньої траєкторії, а надбані якості обумовлюють повну саморегуляцію освітньо-професійної діяльності майбутнього вчителя.

Встановлено, що професійна підготовка має орієнтувати студентів на поступовий перехід до самостійної навчально-професійної діяльності, починаючи з навчання під безпосереднім керівництвом викладача і з його допомогою через напівсамостійну роботу до повністю самостійної.

Перспективним напрямом подальших досліджень є розробка методики реалізації основних ланок засвоєння професійних знань, умінь і навичок (сприйняття, закріплення навчального матеріалу та застосування набутих знань і умінь на практиці) на різних етапах вияву майбутніми фахівцями самостійності в освітньо-професійній діяльності.

Список літератури:

1. Бабанский Ю.К. Оптимизация процесса обучения. Общедидактический аспект. – М.: Педагогика, 1977. – 253 с.
2. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації : [навч.-метод. посіб. для вчителів, студентів пед. навч. закладів]. – К.: ІЗМН, 1996. – 230 с.
3. Бойко А.Н. Теория и методика формирования воспитывающих отношений в общеобразовательной школе. – К.: Вища школа, 1991. – 264 с.
4. Дидактика средней школы : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / Под ред. М.А. Данилова и М.Н. Скаткина. – М.: Просвещение, 1975. – 303 с.
5. Зиновьев С.И. Учебный процесс в советской высшей школе. – М.: Высшая школа, 1975. – 316 с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. М.: Педагогика, 1981. – 185 с.
7. Махмутов М.И. Современный урок. – М.: Педагогика, 1985. – 185 с.
8. Педагогика школы : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / Под ред. Г.И. Шукиной. – М.: Просвещение, 1977. – 383 с.
9. Педагогика школы : [учеб. пособие для пед. ин-тов] / Под ред. И.Т. Огородникова. – М.: Просвещение, 1978. – 320 с.
10. Пидкасистый П.И. Самостоятельная деятельность учащихся. – М.: Педагогика, 1972. – 184 с.
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
12. Скаткин М.Н. Совершенствование процесса обучения. – М.: Просвещение, 1971. – 206 с.
13. Сухомлинський В.О. Вибрані твори : в 5 т. К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3 : Серце віддаю людям. Народження громадянина. Листи до сина. – 1977. – 670 с.
14. Чередов И.М. Методика планирования школьных форм организации обучения. Омск: Омский пед. ин-т им. А.М. Горького, 1983. – 104 с.

Цына А.Ю.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ОБОСНОВАНИЕ ТИПОВ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ И СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

Аннотация

В статье рассмотрена проблема педагогического взаимодействия студентов и преподавателей в процессе обучения. Проанализированы особенности организации отдельных звеньев (этапов) усвоения знаний, умений, навыков и различных типов проявления самостоятельности студентов в учебном процессе. Предлагаются способы управленческой деятельности преподавателя, которые требуют соответствующих им действий студентов. Сочетание педагогически оправданного управления преподавателем учебной деятельностью студентов с их самостоятельной деятельностью определяется уровнями познавательной самостоятельности студента, которые выступают качественными характеристиками степени педагогического взаимодействия субъектов профессиональной подготовки.

Ключевые слова: педагогическое взаимодействие, типы учебной работы, самостоятельная работа студентов, этапы усвоения знаний.

Tsina A.Y.

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

REFERENCES OF TYPES OF PEDAGOGICAL INTERACTION OF THE TEACHER AND STUDENTS IN PROFESSIONAL PREPARATION PROCESS

Summary

The article deals with the problem of pedagogical interaction between students and teachers in the process of studying. The peculiarities of the organization of separate links (stages) of the acquisition of knowledge, skills, skills and various types of expression of independence of students in the educational process are analyzed. Are offered ways of the administrative activity of the teacher, which requires their respective actions of students. The combination of pedagogically justified teacher's teaching activities with their independent activities is determined by the levels of cognitive independence of the student, who are qualitative characteristics of the degree of pedagogical interaction of subjects of vocational training.

Keywords: pedagogical interaction, types of educational work, independent work of students, stages of mastering of knowledge.